

คติพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง*

THE BODHISATTVA BELIEF OCCURRED DURING KING PRASAT THONG'S REIGN

ไกรสิทธิ์ จามรจันทร์สาขา

Kriasit Jamonjansakha

ประภาส เพ็งพุ่ม

Brapaas Pengpoom

มหาวิทยาลัยนเรศวร

Naresuan University, Thailand

E-mail: skypool2553@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคติพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง โดยศึกษาตัวบทจากวรรณกรรมสมัยอยุธยาเรื่องคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติพระพุทธรูปเจ้าหลวงปราสาททอง ผลการศึกษาพบว่า คติพระโพธิสัตว์เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในอินเดียก่อนสมัยพุทธกาล อันมีที่มาจากแนวคิดวิบุรุษทางการเมืองและวิบุรุษทางศาสนา ส่วนคติพระโพธิสัตว์ในพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายานนั้นมีความหมายแตกต่างกัน กล่าวคือ พระพุทธรูปศาสนาฝ่ายเถรวาท พระโพธิสัตว์ หมายถึง ผู้สะสมบุญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต ส่วนพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายมหายาน พระโพธิสัตว์ หมายถึง พุทธศาสนิกชนทุกคนสามารถสะสมบุญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธรูปเจ้าได้เช่นเดียวกัน มิได้จำกัดเพียงบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น และคติพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้น พระองค์ทรงน้อมนำคติพระโพธิสัตว์ตั้งมั่นยังพระราชหฤทัย ซึ่งส่งผลให้พระองค์ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจเพื่อบ้านเมืองสงบสุขร่มเย็น ปวงประชาราษฎร์มีความสุข ปราศจากความทุกข์ร้อน การศึกษาในครั้งนี้ได้ข้อค้นพบใหม่ คือ เดิมถือกันว่าพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาเป็นต้นมานำแนวคิดเทวราชาจากอาณาจักรขอม และนำการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ปกครองอาณาจักรอยุธยา ทำให้พระราชลักษณะของพระองค์ทรงเป็นองค์สมมุติเทพตามอย่างแนวคิดเทวราชา จากการศึกษาพบว่าพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยานำแนวคิดเทวราชามาใช้เพียงรูปแบบเท่านั้น เพื่อการปกครองอาณาจักรอยุธยาเท่านั้น แต่พระราชหฤทัยของ

* Received November 2, 2022; Revised November 9, 2022; Accepted December 21, 2022

พระองค์นั้นทรงเปี่ยมด้วยพระมหากรุณาธิคุณอันมีที่มาจากคติพระโพธิสัตว์ พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองและปวงประชาราษฎร์เป็นสำคัญ ซึ่งมีสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นตัวแทนพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา

คำสำคัญ: คติ, พระโพธิสัตว์, พระมหากษัตริย์, สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง, พระพุทธศาสนา

Abstract

The purpose of this academic article was to investigate the Bodhisattva belief that occurred during King Prasat Thong's reign by studying texts from Ayutthaya period literature on chanting words in honor of the Phra Buddha Chao Luang Prasat Thong. The study showed that Bodhisattva was a concept that originated in India before the time of the Buddha and had its roots in political and religious heroes. It was a belief in Theravada and Mahayana Buddhism. They had different meanings; in Theravada Buddhism, "Bodhisattva" meant that the person could accumulate merit to become the Buddha in the future. In Mahayana Buddhism, all Buddhists, not just one, could accumulate enough merit to become Buddha. Furthermore, he held the Bodhisattva's beliefs close to his heart. As a result, he performed royal duties for the country's peace and tranquility. People were happy without suffering. In this study, new findings were obtained. Previously, it was thought that the Ayutthaya monarch was the model that adopted the Khmer Empire's concept of Devaracha and brought absolute monarchy to the Ayutthaya Kingdom. As a result, His Majesty's image is a hypothetical deity according to the concept of Devaracha. From the study, it was found that the Ayutthaya monarchs used the concept of Thewaracha only as a model for governing the Ayutthaya Kingdom, but that his heart was filled with the grace that comes from the belief of the Bodhisattva. The King performed royal duties that were of great benefit to the country and the people. Considering all of these, King Prasat Thong was the representative of the Ayutthaya monarchy.

Keywords: Belief, The Bodhisattva, King, King Prasat Thong, Buddhism

บทนำ

สถาบันพระมหากษัตริย์อยู่คู่กับสังคมไทยมาช้านานตั้งแต่สมัยสุโขทัย เริ่มจากพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ร่วมมือกับพ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยาง ช่วยกันขับไล่อิทธิพล

ขอมออกจากเมืองสุโขทัย พ่อขุนบางกลางหาวสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยขึ้น ทรงพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปฐมกษัตริย์แห่งสุโขทัย สืบราชวงศ์พระร่วงเรื่อยมา เมืองสุโขทัยเพิ่งเริ่มก่อตั้งเป็นอาณาจักร สภาพสังคมยังไม่ซับซ้อน อาณาเขตและผู้คนมีจำนวนไม่มากนัก พ่อขุนรามคำแหงมหาราชจึงทรงปกครองอาณาจักรประชาราษฎร์แบบพ่อปกครองลูก อันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง “พระมหากษัตริย์” กับ “ปวงประชาราษฎร์” มีความใกล้ชิดกันเปรียบ “พ่อกับลูก” เหมือนบุคคลในครอบครัวที่มีความปรารถนาดีต่อกัน ต่อมาสมัยอยุธยา พระเจ้าอู่ทอง ปฐมกษัตริย์แห่งอยุธยา พระองค์ทรงสถาปนาอยุธยาเป็นราชธานี อยุธยาเป็นอาณาจักรที่มีพื้นที่และผู้คนมากกว่าสมัยสุโขทัย อีกทั้งบ้านเมืองมีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้ สมัยอยุธยาจึงนำรูปแบบคติเทวราชาและรูปแบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาใช้ ปกครองอยุธยา (ลิขิต ธีรเวคิน, 2544) และในรัชสมัยพระบรมราชาที่ 2 พระองค์สามารถตี นครธม ชนอาณาจักรขอมอย่างเด็ดขาด พระองค์ได้กวาดต้อนนักปราชญ์ราชบัณฑิต พราหมณ์ และขุนนางเขมรจำนวนมากเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา (ยุพร แสงทักษิณ, 2537) ธรรมเนียมปฏิบัติที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์นำมาใช้อย่างเต็มรูปแบบ เพื่อให้พระมหากษัตริย์ทรงประกอบพระราชกรณียกิจปกครองบ้านเมือง ปวงประชาราษฎร์ให้มีความสงบสุขร่มเย็น ปราศจากความทุกข์ยาก พระมหากษัตริย์จึงทรงมีพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่ย่อมมาพร้อมกับพระราชภารกิจอันหนักยิ่งในการดูแลบ้านเมืองและผู้คน คติเทวราชาจึงนำมาใช้อย่างเหมาะสมกับสภาพสังคม บริบทแวดล้อมของสังคมในช่วงนั้น ทำให้อยุธยาเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ บ้านเมืองมีความสงบสุขร่มเย็นเป็นปึกแผ่น สามารถป้องกันข้าศึกถูกรุกรานได้เป็นอย่างดี ดังเหตุการณ์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงป้องกันบ้านเมืองจากกองทัพพระเจ้าติโลกราช เจ้าเมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงป้องกันบ้านเมืองจากกองทัพพระมหาอุปราชา เมืองหงสาวดี เป็นต้น อาณาจักรอยุธยาจึงเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองและมีความสมบูรณ์ทั้งด้าน เศรษฐกิจ ยุทธศาสตร์ และการเมือง ยาวนานถึง 417 ปี (ปริยา หิรัญประดิษฐ์, 2549) ปัจจัยส่วนหนึ่งมาจากพระมหากษัตริย์ผู้ครองบ้านเมืองด้วยพระราชหฤทัยต่อความเป็นอยู่ของปวงประชาราษฎร์

พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยามีทั้งสิ้น 33 พระองค์ มีพระมหากษัตริย์ที่นำศึกษา คือ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเป็นพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาตอนกลาง พระราชประวัติของพระองค์เท่าที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารนั้น ทราบเพียงเริ่มรับราชการเป็นมหาดเล็กในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เจริญก้าวหน้าทางราชการ ได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าพระยากลาโหม ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าเชษฐาธิราช และสุดท้ายได้รับการอัญเชิญเป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททองในที่สุด

ส่วนพระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าปราสาททองที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารนั้น รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม รับราชการเป็นมหาดเล็ก ตำแหน่งจมีนศรีสรักษ์ ชีวิตรับราชการ

ไม่ค่อยราบรื่นเท่าใดนัก ระหว่างรับราชการถูกจองจำถึง 2 ครั้ง ภายหลังได้กราบทูลอาสาสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม นำกองทหารเข้าปราบปรามกบฏญี่ปุ่น จึงได้รับการอภัยโทษ และได้เลื่อนยศเป็น จมื่นสรรเพชรภักดี และต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งเป็นออกญาศรีวรวงศ์ รัชสมัยสมเด็จพระเชษฐาธิราช ออกญาศรีวรวงศ์นำบรรดาข้าราชการบริพารพร้อมใจกันอัญเชิญสมเด็จพระเชษฐาธิราช ซึ่งเป็นพระราชโอรสในพระเจ้าทรงธรรม สืบราชสมบัติ ออกญาศรีวรวงศ์จึงได้รับการเลื่อนยศขึ้นเป็นเจ้าพระยาโกษาโหมสุริยวงศ์ ได้รับความเคารพยำเกรงจากขุนนางทั้งหลาย ทำให้มีขุนนางบางคนไม่พึงพอใจ กราบทูลให้สมเด็จพระเชษฐาธิราชทรงหว่าดระวางว่า เจ้าพระยาโกษาโหมสุริยวงศ์จะแย่งชิงราชบัลลังก์ จึงเกิดความวุ่นวายในพระราชวังขึ้น สมเด็จพระเชษฐาธิราชเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ เหล่าเสนามาตย์ต่างอัญเชิญพระเจ้าอาทิตย์วงศ์ พระราชโอรสในพระเจ้าทรงธรรม ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์องค์ถัดมา เนื่องจากพระเจ้าอาทิตย์วงศ์ทรงพระเยาว์ เหล่าขุนนางจึงพร้อมใจกันอัญเชิญเจ้าพระยาโกษาโหมสุริยวงศ์ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2553) พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาตอนกลาง

พระราชประวัติของพระเจ้าปราสาททองนอกจากจะปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) แล้ว ยังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง ซึ่งได้บรรยายพระองค์ทรงน้อมนำคติพระโพธิสัตว์ในการประกอบพระราชกรณียกิจช่วยเหลืออาณาประชาราษฎร์ จุดประกายให้ผู้เขียนสนใจศึกษาพระราชกรณียกิจของพระองค์ขึ้น จึงเป็นที่มาของบทความวิชาการเรื่อง “คติพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง” ซึ่งการศึกษาในครั้งนี้จะได้เห็นพระราชลักษณะสมเด็จพระเจ้าปราสาททองซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาตอนกลางในแง่มุมหนึ่ง

คำว่า “โพธิ” และคำว่า “สัตว์”

คำว่า “โพธิ” มีการวิเคราะห์ศัพท์ไว้ 2 แนวทาง คือ โพธิ มาจากธาตุ พุฑ แปลว่า ตรัสรู้, ฐ, บรรลุ, บาน, ตื่น ประกอบด้วย อี ปัจจัย ซึ่งแปลว่า ผู้, ความ การ: ในนามกิตก์ (พุฑ + อี - โพธิ) สำเร็จรูปคำเป็นคำว่า โพธิ แปลว่า ผู้รู้, ความรู้, ผู้ตื่น, การตื่น, ผู้บรรลุ, การบรรลุ (พัฒน์เพ็งผลา, 2552) และ โพธิ ประกอบรูปมาจาก พุฑ ธาตุ ลง อี ปัจจัย ในนามกิตก์ เป็นอาการนามของธาตุ (ประพจน์ อัครวิรุฬหาร, 2557)

คำว่า “สัตว์” มาจากคำภาษาบาลีว่า สัตต มาจากธาตุว่า สข ธาตุ หรือ สญช ธาตุ แปลว่า ติด, ชัด, ช้อง เป็นคำนาม หมายถึงสัตว์, มนุษย์, เดรัจฉาน, ผู้ติดอยู่ในวัฏฏะ เป็นคำกริยาแปลว่า ติดแล้ว, ช้องแล้ว ลง ต ปัจจัยในกิริยาภิธานที่แปลว่า แล้ว ต ปัจจัยลงรูปไว้ตามเดิม พยัญชนะท้ายธาตุเป็น ช ในคำ สข แปลงเป็น ต มีรูปคำเป็น สดต ในบาลี (พัฒน์เพ็งผลา, 2552)

โพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

คำว่า พระโพธิสัตว์ เกิดจากการประกอบรูปคำว่า “โพธิ” + “สัตว์” ซึ่งคำว่า “โพธิ” และคำว่า “สัตว์” เป็นคำที่มีความหมายหลากหลาย กว้างขวางมาก พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทให้ความหมายคำว่า “โพธิ” และคำว่า “สัตว์” ไว้ดังนี้

คำว่า “โพธิ” ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมีความหมายกว้างขวาง สามารถสรุปความหมาย “โพธิ” ได้ 2 แนวทาง คือ

1. โพธิ หมายถึง การตรัสรู้และความรู้ของพระพุทธเจ้า และยังมีความหมายรวมถึง การเตรียมตัว หรือการสะสมความรู้ก่อนตรัสรู้

2. โพธิ หมายถึง วิมุตติและนิพพาน อันเป็นผลของการตรัสรู้ คัมภีร์ชั้นแรกในพระพุทธศาสนา กล่าวถึง พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลผู้พ้นกิเลสอาสวะทั้งหมด คือ เป็นผู้ได้อาสวักขยญาณ (ความสิ้นไปแห่งอาสวะ) ต่อมาในคัมภีร์ชั้นหลัง ได้เพิ่มหรือยกสถานพระพุทธเจ้า พ้นกิเลสอาสวะเป็นบุคคลพิเศษเป็นสัพพัญญู (รู้ทุกสิ่ง) เป็นเทพไป ด้วยญาณ คือ ความรู้พัฒนาจากอาสวักขยญาณ (รู้การสิ้นไปแห่งอาสวะ) เป็นสัพพัญญุตญาณ (ญาณ คือ ความเป็นแห่งบุคคลผู้รู้ซึ่งสิ่งทั้งปวง) (พัฒน์ เพ็งผลา, 2552) นอกจากนี้ยังใช้โพธิ คือ ความรู้ ในการจำแนกประเภทบุคคลออกเป็น 3 ระดับ ดังนี้

2.1 สาวกโพธิ หมายถึง ความรู้ของพระสาวกผู้ปฏิบัติแล้วได้บรรลุพระอรหันต์ หรือเรียกว่า สาวกพุทธะ หรือ อนุพุทธะ

2.2 ปัจเจกโพธิ หมายถึง ความรู้ของพระปัจเจก ผู้รู้เองแต่สอนผู้อื่นไม่ได้ หรือเรียกว่า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า

2.3 สัมมาสัมพุทธโพธิ หมายถึง ความรู้ของพระพุทธเจ้าผู้รู้เองและสอนผู้อื่นได้ด้วย หรือเรียกว่า สัมมาสัมพุทธเจ้า

ส่วนคำว่า “สัตว์” มีความหมายว่า “ผู้ติดข้องในรูปารมณ เป็นต้น” สิ่งที่มีความรู้สึก และเคลื่อนไหวไปได้ด้วย รวมทั้งเทพ มาร พรหม มนุษย์ อสุรกาย ตีรจณาน และสัตว์นรก. ในบาลีเพ่งเล็งเอามนุษย์ก่อนอย่างอื่น, ไทยมักเพ่งเล็งเอาตีสจณาน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554) คำว่า “สัตว์” จึงมี 2 ความหมาย คือ สิ่งมีชีวิต, ผู้ที่ข้องติดอยู่

คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและพจนานุกรมศัพท์ทางพระพุทธศาสนา ให้ความหมายคำว่า “พระโพธิสัตว์” พอสรุปได้ดังนี้ พระไตรปิฎก “พระโพธิสัตว์” หมายถึง สัตว์ผู้ฉลาด สัตว์ผู้จะตรัสรู้ หรือสัตว์ผู้มีใจฝึกฝนจดจ่ออยู่ในมรรคทั้ง 4 คือ โสธาปัตติผล สกิทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตมรรค คัมภีร์สังยุตตนิกาย วิปัสสิสูตร บทว่า โพธิ ในคำว่า “โพธิสตตสเสว สโต” คำว่า โพธิ ได้แก่ ญาณ สัตว์ผู้ตรัสรู้ ชื่อว่าโพธิสัตว์ คัมภีร์อังคุตตรนิกายอรรถกถา “พระโพธิสัตว์” หมายถึง บุคคลผู้ที่มีอุดมการณ์มุ่งตรงต่อการตรัสรู้เป็นพุทธะเท่านั้น คัมภีร์ทีฆนิกายและมัชฌิมนิกาย “พระโพธิสัตว์” หมายถึง บุคคลที่กำลังจะ

บรรลุปุทธิเท่านั้น ในชาดก “พระโพธิสัตว์” หมายถึง สัตว์หรือบุคคลที่ฉลาด มีคุณธรรม มีสติปัญญาสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้ ดังนั้นพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมี 2 ความหมาย คือ 1.บุคคลหรือสัตว์ผู้เกี่ยวข้อง ผู้ติดอยู่ในความรู้ 2.ผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (พระปริชา เถียนกือ (โพธิ์เงิน), 2561)

พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทให้ความสำคัญกับพระพุทธเจ้าในฐานะบุคคลตัวอย่าง เป็นแบบอย่างที่ดีในการพัฒนาตนเอง ผู้ได้บำเพ็ญเพียรบารมี ปราศจากเป็นพระพุทธรูป เรื่องพระโพธิสัตว์จึงมีเนื้อหาเล่าย้อนความถึงสมัยพระพุทธรูปที่ปางกร พระโพธิสัตว์ได้เริ่มตั้งจิตอธิษฐาน เป็นพระพุทธรูปองค์ต่อไป พระองค์จึงทรงได้เริ่มบำเพ็ญบารมี ได้จุติเป็นสัตว์ต่างๆ วนเวียนตามโลกภูมิและสววรรคภูมิ เพื่อสะสมบุญบารมีจนได้เสวยพระชาติสุดท้ายเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ และสุดท้ายได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปองค์ปัจจุบัน ทรงพระนามว่า พระพุทธรูปเจ้าโคดม นอกจากนี้ยังใช้คำว่า “มหาสัตว์” และ “มหาบุรุษ” ในความหมายเดียวกับคำว่าพระโพธิสัตว์ด้วย

โพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายฝ่ายมหายาน

คำจำกัดความหมาย “โพธิ” ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ดังนี้ อัมภัสสริกาปริชญาปารมิตา “โพธิ” คือ สัพพัญญุตญาณ ที่ว่า “พุทธธรรม คือ ความรู้ของพระพุทธรูป ความรู้ของพระสมัญญ เป็นอนินไตย ซึ่งไม่ได้ วัดไม่ได้ นับไม่ได้ ไม่มีความรู้อื่นเสมอ เป็นความรู้ที่เสมอโดยไม่มีความรู้เสมอ เป็นสัพพัญญุตญาณ” สัทธรรมปุณฑริกสูตรกล่าวว่า “พุทธยาน มีสัพพัญญุตญาณเป็นปริโยสาน” คัมภีร์ปัญจวิศตัสสริกา ปริชญาปารมิตา “โพธิ” มีลักษณะเป็นศูนย์ตา คือ ความจริงที่สูงที่สุด จึงกล่าวได้ว่า โพธิในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน โพธิได้พัฒนา คลี่คลายจากอสาวิกขญาณเป็นสัพพัญญุตญาณ และได้พัฒนาเป็นศูนย์ตาของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน (พระปริชา เถียนกือ (โพธิ์เงิน), 2561) เป็นหลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานในที่สุด

พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานให้ความหมายของคำว่า “สัตว์” ไว้ 2 ความหมาย คือ

1. ความหมายทางรูปธรรม “สัตว์” หมายถึง สิ่งมีชีวิต
2. ความหมายทางนามธรรม “สัตว์” หมายถึง ความตั้งใจ, ความมุ่งมั่น

พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ให้ความหมายคำว่า “โพธิสัตว์” พอสรุปได้ ดังนี้ สัทธรรมปุณฑริกสูตรและวิมลเกียรติปริชญาสูตรซึ่งเป็นคัมภีร์ขั้นต้นของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน “พระโพธิสัตว์” หมายถึง บุคคลที่บำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธรูป หรือผู้ที่จะเป็นพระพุทธรูปในอนาคต โพธิจรรยาวตารปัญจิกาส่งเป็นคัมภีร์ขั้นหลัง “โพธิสัตว์” หมายถึง ผู้ที่มีสตตว คือ ความมุ่งหมายในโพธิ อรรถกถาสตตวสริกา กล่าวว่า ผู้ใดก็ตามมี สตตว คือ ความมุ่งหมายในโพธิ ผู้นั้นได้ชื่อว่า “โพธิสัตว์” สมามิราชสูตร “โพธิสัตว์” หมายถึง ผู้เตือนสัตว์ทั้ง

ปวง รัตนคุณสัจยาคาถา “พระโพธิสัตว์” หมายถึง บุคคลผู้บำเพ็ญหรือเป็นผู้ดำรงอยู่ในความคิดเรื่องศุขนิตยา (ประพจน์ อัครวิรุฬหการ, 2557) นอกจากนี้ยังใช้คำว่า “มหาสัตว์” ในความหมายเดียวกับพระโพธิสัตว์

คติพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา

ในสมัยก่อนพุทธกาล สังคมอินเดียมีแนวคิดเรื่องวีรบุรุษ คือ บุคคลผู้มีความพิเศษเหนือบุคคลทั่วไป แนวคิดเรื่องวีรบุรุษแบ่งออกเป็น 2 แนวทาง คือ วีรบุรุษทางการเมือง คือ พระจักรพรรดิ และวีรบุรุษทางศาสนา คือ พระพุทธเจ้า แนวคิดเรื่องมหาบุรุษเป็นที่มาของแนวคิดพระโพธิสัตว์ แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์จึงมีความแตกต่างกันในด้านการนิยามให้ความหมายของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทและพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

เดิมพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ยึดหลักปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท 2 ประการ คือ การสละบ้านเรือนออกบวชเพื่อปฏิบัติศาสนธรรมให้หลุดพ้นจากกิเลส และพระสงฆ์มีหน้าที่เผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าแก่หมู่ชนตามพื้นที่ชนบท เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดวัดเป็นสถานที่พักพิงของพระสงฆ์โดยเฉพาะ พระสงฆ์ต้องมีจาริกเผยแผ่หลักธรรมคำสอนแก่พุทธศาสนิกชนอีกต่อไป วัดจึงเป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนของพระสงฆ์ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนิกชนกับพระสงฆ์จึงลดน้อยลงตามลำดับ พุทธศาสนิกชนมีโอกาสรับฟังคำอบรมสั่งสอนจากพระสงฆ์น้อยลง จึงมีบุคคลภายนอกมองพระสงฆ์ในลักษณะ “ละทิ้งหน้าที่เผยแผ่คำสอน” อีกทั้งหลักธรรมคำสอนเพื่อการบรรลุธรรมขั้นสูง เป็นหลักธรรมที่ยากแก่การปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนมีภาระหน้าที่ต้องประกอบอาชีพเพื่อการดำรงชีพเลี้ยงตนและครอบครัว ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานจึงได้พัฒนาแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์จากที่เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้ามาเป็นหลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน โดยเชื่อกันว่า บุคคลทั่วไปต่างปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าได้เช่นกันด้วยการปฏิบัติสะสมบุญบารมีต่อไปเรื่อยๆ เพื่อการบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

กล่าวได้ว่าคติพระโพธิสัตว์มีต้นกำเนิดจากพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เดิมมีความมุ่งหมายแสดงเรื่องราวประวัติผู้บำเพ็ญบารมี ตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปในอนาคต เมื่อพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้รับคติพระโพธิสัตว์ได้พัฒนาต่อยอด กลายเป็นหลักธรรมสำคัญของฝ่ายตน เปลี่ยนแปลงความหมายเป็นมุ่งให้ศาสนิกชนทุกคนสามารถสะสมบุญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าได้เหมือนกัน

คติพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเป็นพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาตอนกลาง พระองค์ทรงครองราชย์ ระหว่างปี พ.ศ.2172-2199 เหตุที่พระองค์ทรงได้พระนามว่า ปราสาททอง เหตุมาจากพระองค์สุบินว่า จอมปลวกเมื่อครั้งพระองค์ทรงพระเยาว์ เคยเล่นอยู่นั้น มีปราสาททองฝังอยู่ รุ่งเช้า พระองค์จึงทรงโปรดให้เหล่าราชบุรุษไปขุดจอมปลวกและได้พบปราสาททองตามพระสุบิน (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), 2553) พระนามของพระองค์จึงแสดงถึงพระกฤษฎาภินิหาร

ระหว่างที่พระองค์ทรงครองราชย์นั้น เกิดข่าวลือบ้านเมืองกำลังเข้าสู่กลียุค ปวงประชาราษฎร์เกิดความวิตกกังวลกับข่าวลือ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงทรงโปรดให้ประกอบพระราชพิธีลบศักราช พระองค์บริจาคนานด้วยทรงคติพระโพธิสัตว์ตั้งมั่นในพระราชหฤทัย พระองค์ทรงปรารถนาเป็นพระโพธิสัตว์ดังปรากฏในคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติพระพุทธรูปเจ้าหลวงปราสาททอง ดังนี้

๑ หน่อพระสมพุท -

โศทัยวิสุทธิ	เลิศล้ำโลกา
ได้ฟังอมาตย์	ทูลพระกรุณา
พระทัยปรีดา	ตรัสสั่งเสนาองค์

๑ ให้ไขพระโกฏ

ฐานารช้อยโชติ	บ่ ได้อางขนาง
ยกใส่พานทอง	จำหลักสรรพางค์
เสด็จเอามาวาง	ต่อหน้ามนตรี

๑ แล้วแปลงพระสวร

สุรเสาวนีย์นวล	อำมฤตวาที
ย้งน้ำชีโฉมทก	ให้ตถุธรณี
สมเด็จพระนฤบดี	ตั้งสัจจิฐฐาน

๑ ทานอันเราให้

จงเปนปัจจัย	แก่มารคนฤพาน
จงคงได้ตรัส	เปนพระวรญาณ
โปรดสัตว์สงสาร	พิภพมณฑล

(พระมหาราชครู, 2545)

ข้อความข้างต้นถอดคำประพันธ์ได้ว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเมื่อได้สดับคำกราบทูลของอมาตย์นั้น พระองค์ทรงมีพระราชหฤทัยเบิกบาน จึงทรงมีรับสั่งให้ข้าราชการบริพารนำพระราชทรัพย์ว่างบนพาน ไฉ้หน้าพระพักตร์ จากนั้นพระองค์ทรงแปลงพระวาจา หลั่งน้ำ

ชินโณรก และพระองค์ทรงตั้งสัจจาธิฐาน ด้วยทานที่พระองค์ทรงกระทำนี้ จงเป็นปัจจัยให้พระองค์ได้เป็นพระพุทธเจ้าองค์เพื่อโปรดสัตว์ต่อไป พระราชปณิธานของพระองค์มีลักษณะเช่นเดียวกับพระเวสสันดร ซึ่งบำเพ็ญทานบารมีเป็นพระชาติสุดท้าย ก่อนเสวยพระชาติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ ได้ตรัสรู้เป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน

ผู้เขียนบทความสังเกตได้ว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงปวารณาพระองค์เป็น “พระโพธิสัตว์” ตามคติพระโพธิสัตว์นั้น เป็นที่รับรู้ของเหล่าข้าราชการบริพาร ดังปรากฏคำสรรพนามแทนพระองค์ว่า “หน่อสมพุทโธทัย” มาจากการสร้างคำแบบสนธิซึ่งมาจากคำว่า “หน่อ” + “สมพุท” + “อุทัย” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ให้ความหมายของคำว่า “พุท” และคำว่า “อุทัย” ดังนี้ “พุท หมายถึง น. ผู้ตรัสรู้, ผู้ตื่นแล้ว, ผู้เบิกบานแล้ว, ใช้เฉพาะเป็นพระนามของพระบรมศาสดาแห่งพระพุทธศาสนา เรียกเป็นสามัญว่า พระพุทธเจ้า” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) คำว่า “อุทัย” หมายถึง น. การเกิดขึ้น เช่น สุโขทัย = การเกิดขึ้นแห่งความสุข (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) ดังนั้นคำว่า หน่อสมพุทโธทัย จึงมีความหมายถึง ผู้ปรารถนาเป็นผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ซึ่งจะมีความหมายลักษณะเดียวกับคำว่า หน่อพุทธังกูร หมายถึง “ผู้ที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในภายภาคหน้า” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556) จากการที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงประกอบพระราชกรณียกิจช่วยเหลือปวงประชาราษฎร์ ย่อมแสดงให้เห็นถึงน้ำพระราชหฤทัยห่วงใยต่อความทุกข์ด้านจิตใจ จึงเชื่อว่าบ้านเมืองจะมีความเจริญก้าวหน้าปราศจากความทุกข์ร้อนใดในรัชสมัยของพระองค์

สรุป

พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาแม้จะทรงนำแนวคิดเทวราชาและนำรูปแบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาจากอาณาจักรขอม ทำให้พระองค์ทรงเป็นองค์อวตารของเทพเจ้าตามหลักลัทธิพราหมณ์ แต่พระองค์มิได้ทรงใช้พระราชอำนาจดังกล่าวตามพระราชหฤทัย สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงแสดงพระราชลักษณะพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม น้อมนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ด้วยพระองค์ทรงนำคติพระโพธิสัตว์ตั้งมั่นยังพระราชหฤทัยในการประกอบพระราชกรณียกิจเพื่อบำรุงหวังความสงบสุข ร่มเย็นของอาณาประชาราษฎร์เป็นที่ตั้ง จึงอาจกล่าวได้ว่าพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาแม้จะทรงนำแนวคิดเทวราชาและการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ปกครองก็เพียงรูปแบบเท่านั้น แต่พระราชหฤทัยของพระองค์ทรงไว้ซึ่งหลักคติพระโพธิสัตว์ ย่อมทำให้พระองค์ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจเพื่อบ้านเมืองและปวงประชาราษฎร์เป็นที่ตั้งดังที่ปรากฏในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

เอกสารอ้างอิง

- ประพจน์ อัสววิรุฬหการ. (2557). โปธิสัตว์จรยา : มรรคาเพื่อบรรเทาทุกข์. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรียา หิรัญประดิษฐ์. (2549). การศึกษาวรรณคดีสมัยอยุธยา. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- พระปรีชา เกียนก้อ (โพธิ์เงิน). (2561). แนวทางการเสริมสร้างความเป็นโปธิสัตว์บนฐานจริยธรรมของ พระพุทธศาสนาตามแนวพุทธจิตวิทยา. ใน ปริญาคุณวุฒิพุทธศาสตร์คุณวุฒิบัณฑิต สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2554). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. (พิมพ์ครั้งที่ 16). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก.
- พระมหาราชครู. (2545). คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราชญ์ทอง. ใน วรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). (2553). และเอกสารอื่น. นนทบุรี: ศรีปัญญา.
- พัฒน์ เพ็งผลา. (2552). ขาดกบฏวรรณกรรมไทย. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ยุพร แสงทักษิณ. (2537). วรณคดีของพระเกียรติ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระเกียรติพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ลิขิต อีร์เวคิน. (2544). หน่วยที่ 14 การเมืองการปกครอง พ.ศ.2516-2519 ใน ประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองไทย หน่วยที่ 8-15 (พิมพ์ครั้งที่ 21). นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.